

„AMERIKA ANYJA VOLTÁL ÉS Ő ELÁRULT”.
A FÜGGETLENSÉG INTERPRETÁCIÓJA
A XIX. SZÁZADI MEXIKÓI KONZERVATÍV GONDOLKODÁSBAN

NAGY MARCEL

Habsburg Miksa bukása és kivégzése Mexikóban 1867-ben a köztársaság győzelmét jelentette a monarchizmus felett és egyben a nemzet múltjának, jelenének és jövőjének meghódítását, írja az egyik legkiemelkedőbb mexikói történész, Edmundo O’Gorman (O’Gorman, 1986:88). A történész ezzel arra utalt, hogy a XIX. században, már a függetlenségi harcok idején (1810 után) a konzervatív erők a királyságot tekintették követendő politikai formának, ami Miksa császárságában öltött testet 1864 és 1867 között. A konzervatív monarchikus kísérlet, amit sok liberális is támogatott, végül elbukott, mert sem a mexikói társadalom, sem a nemzetközi helyzet nem fogadta el.

A konzervatívok legyőzésének egyik következménye az lett, hogy a történelmet egészen a XX. század második feléig a liberálisok, illetve, az ehhez a hagyományhoz kötődők írták, mint domináns politikai erő, ugyanakkor mindez nem azt jelentette, hogy a mexikói konzervatívok ne rendelkeztek volna saját vízióval a történelemről; jól nyomon követhető, hogy a korábbi évtizedekben hogyan is interpretálták a régmúlt és saját koruk eseményeit. A *porfirismo* (Porfirio Díaz autoriter és centralizált rendszere 1876 és 1910 között) egyik kiemelkedő konzervatív filozófusa, Demeterio Valverde Téllez már 1903-ban tapasztalta azt, amit később O’Gorman elemzett és arról írt, hogy „a történelmet cinikusan hamisítják és megerőszakolják” (Valverde Téllez, 1989: 241). A történelem sajátos szempontok szerint való interpretálása a XIX. században sok egyéb ok mellett a nemzetépítés egyik fontos eszköze volt, és nem csak a liberálisok éltek ezzel, hanem általában mindenki, így a konzervatívok, katolikusok és pozitivisták is. A konzervatívok és katolikusok a XIX. század utolsó harmadában és a szekularizáció részeként folyamatosan elvesztették az oktatás felügyeletét, ami a politikai vereséggel együtt komoly érvágás volt, hiszen egyre kisebb felületeken tudták csak képviselni értékeiket és eszméiket, többek közt történelemfelfogásukat.

Számtalanszor leírták már, hogy a konzervatívok¹ úgynevezett gyarmati nosztalgiája nem annak visszaállítására törekedett, hanem a rendszer békéjét és rendjét akarta megőrizni, a kiváltságosok vezetésével és a katolikus vallással a középpontban, amire úgy tekintettek, mint a mexikói társadalmat összetartó egyetlen kötelékre. A függetlenség Mexikóban, mint ahogy a kontinens más országaiban is, együtt járt bizonyos emberi- és szabadságjogok alkotmányos biztosításával, ami szembehelyezkedett ezekkel a konzervatív értékekkel és gondolkodással.

Annak ellenére, hogy Mexikóban a konzervatív gondolkodás egyik legmeghatározóbb forrása a monarchizmus volt, annak jellegzetes alá- és fölérendeltségeivel és értékeivel,

¹ Jelen tanulmány az 1849-ben alakult konzervatív párt és „holdudvarához” köthető politikusok és gondolkodók történelemképét mutatja be.

magát a függetlenséget nem kérdőjelezték meg, viszont a köztársasági berendezkedést és olyan alapjogokat, mint a sajtószabadság, vagy az általános választójog, igen (bővebben lásd: Nagy, 2004).

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan viszonyultak a függetlenségi háborúkhöz, meg kell vizsgálni, milyen történelemkép határozta meg a konzervatív-katolikus gondolkodást a XIX. század folyamán. Eszerint az alapvetés Isten és műve. Ahogy azt a konzervatív történész, Gutiérrez Allende 1876-ban összefoglalta,

A történelem, ezek a szigorú lapok, amelyek tisztán tartják az emlékezetet, így az emberi nagyságot és gyengeséget is, megőrizte a kereszténység diadalait, minden nép okulására és minden kor vizsgáztatására. Az igazhitű ember nézze ezeket a lapokat és később vonja le a következtetést, hogy ki is mentette meg a világot. Az egyént, a családot, a társadalmat, a törvényt, a szokásokat, mindent, abszolút mindent a megfeszített egyedülálló doktrínája változtatta egyetlen egységgé (1879:3).

A katolikus-konzervatív világkép kizárta magából a történelemből a hitetleneket, akik - felfogásuk szerint - Isten nélkül nem tudják megélni a történelmet, csak megtérésük után. Ez a szemlélet, az amerikai valóságra lefordítva azt jelentette, hogy az általuk egyetlen igaznak tartott történelem és civilizáció Kolumbusz Kristóf segítségével érkezett meg a kontinensre, akit vallásossága vezetett oda. A vallásosság Mexikó „apja” és „mestere”, mondta egy helyütt a mexikói León püspöke, Díez de Sollanos y Dávalos, aki hozzátette, hogy semmi nem tudta ezt megváltoztatni és kitörölni a történelem lapjairól, még a forradalmak sem (Díez de Sollano y Dávalos, 1994:75–76). A katolikus egyház által megmentett világ képe nagymértékben jellemezte a XIX. századi konzervatív gondolkodást és a függetlenség utáni évtizedekben újra és újra előkerült a gondolkodók és történészek műveiben.

Jorge Adame Goddard, a mexikói konzervatív és katolikus gondolkodás egyik legnagyobb hatású kutatója Arisztotelész és Szent Tamás gondolatait fedezi fel ebben a „tradícióban”, egy olyan –a (bibliai és történelmi) idők folyamán létrejött– társadalom képét, ami, legalábbis a konzervatív-katolikus világképben, nem egy társadalmi szerződés gyümölcse, hanem „az emberek közti kapcsolat nemes képessége által” jött létre (Adame Goddard, 1981:44–45). (Zárójelben annyit ehhez hozzá lehet tenni, hogy a konzervatívok nem vetették el teljesen a társadalmi szerződés elvét, de úgy gondolták, hogy az már egyszer megkötött, ezért nem lehet megváltoztatni.) Ilyen formán –és leegyszerűsítve– a konzervatív történelemfogalmat átjárta a katolicizmus, a keresztény erkölcs és bizonyos értelemben zárt volt, másokat kirekesztő. Mivel szerintük a történelem isteni eredetű, ezért a bennszülöttek „igazi történelme” a katolikus szerzetesek általi megtérítésével kezdődött.

A gyarmati korszakot megelőző időszak egész egyszerűen sokszor szinte teljes egészében hiányzik a konzervatívok által írt történelemkönyvekből, a prehiszán indián kultúrákat nem tekintették a mexikói történelem szerves részének, és a maja, vagy azték civilizáció igen torz módon jelent meg. Akik foglalkoztak ezekkel a kultúrákkal, azt emelték ki, hogy milyen „barbárok, fanatikusok voltak, társadalmuk sötét és borzasztó” (Alvarez, 1877:466). José María Roa Bárcena általános és középiskolai tankönyve 1862-ben (Roa Bárcena, 1862) azt emelte ki, hogy ezek a társadalmak teljes eretnokségben éltek „tele tévedésekkel és felületes, borzasztó rítusokkal”, kiemelve, hogy az emberi áldozat is általános volt. A *La*

Voz de México (az egyik legfontosabb konzervatív lap a XIX. században) szerkesztői ezzel kapcsolatban is kiemelték, hogy a spanyolok megérkezése előtt az itt élő társadalmak eretnekek és a barbárok voltak (1877. március 2). A *Sociedad Católica* (Katolikus Társaság) egyik gyűlésén, 1869-ben egy másik történész (Miguel Martínez) arról értekezett, hogy a katolicizmus megjelenése előtt a mexikói népek mélyen erkölcstelenek voltak, de hála a „jámbor szerzeteseknek” képesekké váltak, hogy a civilizált világ részeivé váljanak, elfelejtve azt a „vadságot és undormányt, ahogyan az emberek megették egymást, megfőzve és fűszerezve, mint egy finom falatot”. Ezért Martínez, ennyi eltévelyedés láttán arra szólított fel, hogy „kitöröljük történelmünkéből” ezeket a gyakorlatokat (Martínez, 1869:71–72). Ezzel szemben voltak mások, mint Tirso Rafael de Córdoba, aki katolikus lévén ugyanezt a fajta történeteszemléletet követte, mégis az elfelejtett (történelmen kívüli) terület „békés lakóiról” írt (Rafael de Córdoba, 1903:113). A konzervatívok úgy látták, hogy a katolikus egyház feladata ezeknek a lelkeknek a megmentése lett, de ennél is fontosabb volt, hogy „Isten dicsőségét hirdesse, megismertetve az ígét és evangéliumi fényét” a kontinens lakóival (113).

Ami a gyarmati rendszert és annak berendezkedését illeti, a konzervatívok, a XIX. század folyamán végig a *conquista* (a hódítás) pozitív elemeit emelték ki, így például a történész és politikus Lucas Alamán arról írt, hogy „a törvények az indiánokat kivételezett osztállyá tették és elkülönítették őket a társadalom más csoportjaitól” és hogy a „spanyol királyok mindig arra törekedtek, hogy megtartsák és megvédjék az indiánokat” (Alamán, 1972:24). A *Leyes Nuevas* (Új Törvények, 1542), amelyek a bennszülöttek jobb életkörülményeik biztosítását voltak hivatottak biztosítani, az ő érdekükben születtek meg, szabad embereként és a Kasztíliai Korona alattvalóiként élhettek, fogalmazott némi túlzással. Mások úgy vélekedtek, hogy a gyarmati rendszer végül is az európai civilizációval ajándékozta meg az indiánokat, az evangelizáció által. A már idézett, Tirso Rafael de Córdoba úgy vélte, hogy a katolikus szerzetesek az amerikai kontinens „civilizációjának apostolai voltak” (Rafael de Córdoba, 1903:231).

Az itt leegyszerűsített gondolatok és eszmék sokszor előkerültek a konzervatívok politikai kampányaiban is, akik magukat az indiánok felé irányuló spanyol jóakarat vagy jószándék örököseinek tartották. A *conservador* (ami egyben konzervatívot is jelent) szót sokszor ilyen értelemben használták, tehát megóvó, megvédő szándékot feltételezett. Ezzel fenntartották a mexikói társadalom hagyományos elemeit, ami alatt elsősorban az európai (és főleg spanyol) civilizációt értették és az eretnekség miatt biztos pusztulásra ítélt indiánokat, akiket nézeteik szerint a katolicizmus befogadása ment meg. „A gyarmati rendszer alatt a hatalom eltörölte elődeink eretnekséget és barbárságát, ami a jó európai civilizáció részévé tette őket, megtanítva a művészetekre és a tudományokra, amit nem ismertek”, fogalmazott a már idézett *La Voz de México* szerkesztősége 1877-ben (1877. március 2.). Ennek az építménynek a fenntartása alapvető volt a konzervatívok számára, akik elnevezték, hogy az indiánok földet, választójogot és más kiváltságokat kapjanak.

Láttuk tehát, hogy a konzervatív történészek úgy vélték, a gyarmati rendszer védelmezte az indiánokat, akik –szerintük– kivételezett helyzetben voltak. Ugyanakkor egy, a gyarmatban gyökerező konfliktus sokkal nagyobb súllyal szerepelt a függetlenségről szóló vitákban, amit a liberálisokkal folytattak. A kreolok és a félszigeten születettek (*gachupín*) közti

különbségek kapcsán Lucas Alamán rámutatott, hogy a politikai posztok és egyházi javak esetében volt egy egyértelmű preferenciarendszer, ami feszültséget okozott a két társadalmi csoport közt. Így írt erről: „A spanyolok nagy gazdagsággal bírtak, ami bár a munka és ipar jól megérdemelt díjazása volt, sok amerikaiban irigységet ébresztett és úgy tekintettek rájuk (a *gachupínekre*), mint egy újabb túlkapásra”, és nemcsak ezért. Alamán, aki maga is kreol volt, bár spanyolok gyermeke, többek közt úgy magyarázta ezt az irigységet, hogy „a szebbik nem, sokszor a hatalmat és a pénzt részesítette előnyben, így biztosítva maguknak előnyösebb kapcsolatrendszert”, ráadásul mindez az országban születettek lenezésével párosult. „Nem nehéz megmagyarázni azokat az indulatokat és rivalizálásokat, amik folyamatosan nőttek”, írja Alamán és hozzáteszi, hogy mindez egy mélyen gyökerező utálatban és ellenségeskedésben nyilvánult meg. Ezeket az indulatokat később a függetlenségi harcok elején Miguel Hidalgo felkelése² tovább mélyítette és az általa keltett zűrzavar a társadalomban és a gazdaságban „nem vezetett a függetlenséghez, sőt, inkább növelte az útjában álló akadályokat”, hangsúlyozta a konzervatív politikus (1972:18).

A gyarmati nosztalgia, vagy a spanyol múlt felértékelése röviddel a függetlenség után jelent meg a konzervatív gondolkodásban, és egyik fő jellemzője lett eszmerendszerüknek. Habsburg Miksa trónra lépése előtt Ignacio Aguilar y Marocho, az 1850-es, 60-as évek legjelentősebb konzervatív gondolkodója, annak a *Dictamen* (Határozat, vélemény)³ címen ismert dokumentumnak a szerzője, amely a császárság politikai rendszerének az alapjait volt hivatott letenni, a béke és rend utáni vágyától vezéreltetve sokszor szembeállította a gyarmati korszakot a köztársaság forradalmaktól és háborúktól terhes időszakával.

Aguilar y Marocho a Dictamenben így fogalmazott:

[...] mély szorongások közt és az utóbbi generációk szomorú örökségét jelentő bajok mélysége miatt könnyes szemekkel tekintünk azokra az évszázadokra, melyeket előljáróink sötétségként és láncos-béklyós elnyomásként jellemeznek, fájdalmas sóhajtasokat engedünk ki mellkasunkból, látva a béke jóságának, a bőségnak és a biztonságnak elvesztését, amit elődeink élveztek akkoriban (Aguilar y Marocho, 1969: 187).

Ezeket a keserű szavakat természetesen nemcsak a rend és béke iránti vágy írtatta Marochóval, hanem ezzel is próbálta alátámasztani, hogy miért is szükséges a monarchia Mexikóban.

A mexikói konzervatív gondolkodás egy másik jellemzője a XIX. században az a mélye hit, hogy a társadalom alapvetően konzervatív beállítottságú és így meg kívánja őrizni a vallást, a békét és a rendet, ugyanakkor a szokásaik a gyarmati rendszerben kialakult tradíciókon alapulnak. Ennek megfelelően a gyarmati korszak kettős funkciót töltött be a konzervatív gondolkodásban: először is egy nosztalgikus vágyat jelenített meg az organikus

² Hidalgo 1810-ben indított harcot a mexikói függetlenség kivívásáért, ami egy 10 éves polgárháború kezdetét jelentette. Hozzá köthető a *Grito de Dolores* – Doloresi Függetlenségi Kiáltvány. Ő a mexikói függetlenség atyja.

³ Dictamen acerca de la forma de gobierno, que para constituirse definitivamente, conviene adoptar en México; presentado por la Comisión especial que en la sesión del 8 de Junio de 1863, fue nombrada por la Asamblea de Notables reunida en cumplimiento del decreto de 16 de Junio último.

társadalom iránt, ahol mindenkinek megvan a feladata és helye, és ahol az intézmények (egyház, állam, közösségek) fontos szerepet töltenek be az értékek továbbításában és megőrzésében, míg másodsor, ennek folyományaként, a mexikói konzervatív párt úgy látta, ennek az organikus társadalomnak volt egy rendszere, ami ennek a felépítménynek az alapját adta, mégpedig a királyság. Ezért amikor a konzervatívok megoldást kerestek az ország bajaira (bizonytalanság, társadalmi instabilitás, forradalmak), szükségszerűen a gyarmattal kapcsolták össze a gyógyírt és annak államformájával, a monarchiával.

Az 1810-es *Grito de Dolores* (Doloresi Függetlenségi Kiáltvány), amelynek tartalmára vonatkozóan sok találgatás és interpretáció született, elindította a függetlenségi harcokat és végül az anyaországtól való elszakadáshoz vezetett. Végző soron és kissé sarkítva a folyamat arra irányult, hogy lerombolja ezt az organikus társadalmat, ezért nem meglepő, hogyan viszonyultak a konzervatívok Hidalgóhoz és a függetlenségi mozgalmakhoz. Szintén Alamán volt az, aki Hidalgo életrajzában kiemelte, hogy a forradalmár pap tevékenysége korántsem volt pozitív: a spanyolok ellen lázadt fel, proletárokat vezetett, seregei fosztogattak, súlyos túlkapásokat követett és követtek el, és általában:

Hidalgo, Allende (előbbi barátja, aki szintén részt vett az 1810-es felkelésben) és társaik egyértelműen egy olyan forradalomba vetették bele magukat, amit egyáltalán nem tudtak irányítani [...] nem tettek mást, mint kiszámíthatatlan bajt és balszerencsét hoztak a hazára, amit nem tudtak feledtetni a siker ellenére sem, és ami sokszor elfedi azokat a gonoszságokat, amiket elkövettek, hogy célt érjenek (Alamán, 1989:51–60).

A spanyolok elmenekültek Mexikóból Hidalgóék elől, írta Alamán, ami helyrehozhatatlan károkat okozott az országnak, hiszen mindazok a javak, amiket magukkal vittek, nem pótolhatóak, viszont ennek a folyamatnak súlyos gazdasági következményei lehetnek, és „a hispanoamerikai ‘casta’ így egyre gyorsabban halad az elkerülhetetlen összeomlás felé” (Alamán, 1978:352).

A *Dictamen*ben Marocho is hasonlóan fogalmazott Hidalgóról, kiemelve, hogy megzavarta a kialakult közrendet, amikor a spanyolok ellen kelt fel: „Hidalgo, a pap, akinek 810-ben a zászlaján csak az a babonás és véres jelszó volt látható, hogy Éljen a Guadalupei Szent Szűz és halál a *gachupínekre*” (Aguilar y Marocho, 1969:186). Érdekes, hogy a *La Voz de México*, később, 1877-ben, így írt minderről: „Kik voltak a függetlenségünk apjai? Néhány lefokozott hitetlen? Reformisták voltak, akik dühös tigrisként hajszolták a katolikus papokat?” Rögtön meg is adja a választ:

konzervatívok voltak, katolikusok, római apostoliak, néhány pap volt, akiket most annyira gyűlöl a kortárs liberalizmus. Hidalgo, Morelos és Iturbide –a legragyo­góbb az összes közt– kiáltványai nem liberális téveszmék voltak, nem vallástalan elvek és üres szószátyárság, mint amelyeneket a reformista caudillók (liberálisok, Porfirio Díaz) hangoztatnak, hogy megtévésszék a népet” (1877. március 2.).

Nyilvánvaló, hogy a politikai csatározások motiválták ezeket a sorokat, és Hidalgo „konzervatív szabadsághósként” való ábrázolása nem egy ideológiai változás jele volt, főleg, mert a *La Voz de México* főszerkesztői tisztségét a korábban idézett Marocho töltötte be, aki 10 évvel korábban babonásként és véreskezűként jellemezte a papot.

Agustín de Iturbide (hozzá köthető Mexikó függetlenségének a kikiáltása az Iqualai Tervvel 1821-ben, később császárrá koronáztatta magát), a „legragyogóbb mind közül” maga a „Felszabadító” a konzervatív panteonban, talán azért, mert „figyelembe vette a 300 év alatt kialakult szokásokat, véleményeket, érdekeket és azt a tiszteletet, amit a király neve és hatalma keltett”, írta Alamán egy helyen, arra utalva, hogy Iturbide az úgy nevezett Iqualai Tervben VII. Ferdinándnak kínálta fel a mexikói trónt (Alamán, 1989:103–139). Marocho szerint az Iqualai Tervvel „a halhatatlan Iturbide” elérte a nemzet egységét, egy olyan megegyezéssel, ami hidat vert gyarmat és az új Mexikó között (Aguilar y Marocho, 1969: 186). Annak ellenére, hogy a konzervatívok számára Iturbide volt Mexikó igazi felszabadítója, mindig kiemelték, hogy „elfelejtve, amit az Iqualai Tervben azt ígért, hogy külföldi herceget hív a trónra [...] meggondolatlanul saját magát koronáztatta meg” (Hidalgo, 1962:15). Alamán mindehhez hozzáteszi, hogy saját hasznát tartva szem előtt dinasztiát akart alapítani (Alamán, 1994:238). Ilyen tapasztalatok ellenére a monarchizmus maradt a konzervatív párt egyik fő ideológiai forrása, alapvetése. A rend és béke iránti vágy, ami kétségtelenül megvolt az egész társadalomban, csak megerősítette bennük azt a meggyőződést, hogy csak egy pártok fölött álló és azoktól független király képes ezt az álmat elérni. A konzervatívok szerint erre a rendre és békére mindenki emlékezhetett, aki az 1810 előtti időszakra tekint.

A konzervatív történelmi panteon érdekessége, hogy a konkvisztádorokon és a misszionáriusokon át egészen Iturbide-ig csak spanyoloknak adott helyet. A bennszülöttek, ahogyan azt Alamán magyarázta, a gyarmati társadalmon kívül helyezkedtek el, ezért „A Történelemben” nem volt helyük. Ez az európai, vagy inkább spanyol történelem volt. A liberálisok ezzel szemben, ahogyan azt Anderle Ádám is megjegyzi, Cuitláhuac-kal, Cuauhtémoc-kal, Hidalgóval és Morelosszal azonosították magukat (2000:72), tehát olyan vezérekkel, akik a spanyolok ellen harcoltak a hódítás kezdetekor a XVI. században, vagy a gyarmati rendszer megdöntéséért a XIX-ben.

A XIX. század végén, a kubai forradalom és José Martí alakja lehetőséget adott a mexikói konzervatívoknak, hogy egy aktuálpolitikai kérdésben fejtsék ki mindazt, amit a Spanyolországhoz fűződő viszonyról gondoltak. Ennek kapcsán és látva a spanyol gyarmati rendszer végét, valamint az anyaország meggyengülését, a konzervatívok megkongatták a vészharangokat. Az ő USA-ellenességük nyilvánvaló, de a mi szempontunkból ez itt és most kevésbé érdekes. Spanyolország, a nagybetűs „Haza” az egész XIX. század folyamán „szenvedett”, Trafalgartól Kubáig és „hálátlan fiai felkeltek ellene”, írták az *El Tiempo* (Az Idő, szintén konzervatív-katolikus folyóirat) szerkesztői. Amerika elhagyta Spanyolországot, állapították meg a szerkesztők. „Amerika anyja voltál és ő elárult”, összegezték a XIX. századról alkotott képüket és a függetlenségért harcolókkal kapcsolatos véleményüket (*El Tiempo*, 1898. július 6.). José Martí fentiek miatt (és USA-ellenessége ellenére) semmiképp sem jelenhetett meg pozitívan a mexikói konzervatív-katolikus gondolkodásban. Spanyolország ellen lázadt fel, és ezért a korabeli mexikói konzervatív sajtóban Martí csak egy „kospiráló költő”, „a szeparatizmus korifeusa” lehetett. Emellett a függetlenségi irányzatok is úgy jelennek meg a lapban, mint „annyira értelmetlen dolgok”, amik végül „a gyarmati birodalom elvesztését jelentették” (*La Voz de México*, 1895. június 5.).

Visszatérve Mexikóhoz, és röviden összegezve az elmondottakat megállapítható, hogy a konzervatívok utolsó kísérlete, hogy megvalósítsák a monarchiát és ezzel „gyarmati nosztalgiával” átítatott politikai álmukat, Habsburg Miksa kivégzésével 1867-ben, és a köztársaság győzelmével végleg elbukott, és lezárt egy korszakot. A már idézett O’Gorman szerint ezzel Mexikó végleg elnyerte a függetlenségét, maga mögött hagyva a monarchizmust (1986:88) és a gyarmat idők iránti nosztalgiát, arra kényszerítve a konzervatív-katolikus erőket, hogy hosszútávon elfogadja az anyaországtól való elszakadást, a szuverenitást és annak politikai következményeit.

Felhasznált irodalom

- Addame Goddard, Jorge (1981). *El pensamiento político y social de los católicos mexicanos. 1867–1914*. México: UNAM.
- Alamán, Lucas (1972 [1849]). *Historia de Méjico*, I. kötet, México: Jus.
- Alamán, Lucas (1978). *Historia de México*. Romero, José Luis-Romero, Luis Alberto: *Pensamiento conservador 1815–1898*, Caracas: Ayacucho.
- Alamán, Lucas (1989). Don Miguel Hidalgo y Costilla. *Semblanzas e ideario*, México: UNAM. 51–60.
- Alamán, Alamán (1994). Nuestra profesión de fé. García Cantú, Gastón: *El pensamiento de la reacción mexicana*, México: UNAM.
- Anderle Ádám (2000). *Modernización e identidad en América Latina* Szeged: Hispánia.
- Alvarez, Ignacio (1877). *Estudios sobre la historia general de México*, Zacatecas: Imp. Económica de Timoteo Macias.
- Córdoba, Tirso Rafael de (1903). *Historia elemental de México*. México: La Ilustración de México. Dictamen acerca de la forma de gobierno, que para constituirse definitivamente, conviene adoptar en México; presentado por la Comisión especial que en la sesión del 8 de Junio de 1863, fue nombrada por la Asamblea de Notables reunida en cumplimiento del decreto de 16 de Junio último. Aguilar y Marocho, Ignacio (1969): *La familia enferma*, México: Jus.
- Díez de Sollano y Dávalos, José de Jesús (1994). Tercera carta pastoral, publicada el 29 de junio de 1864. En: *Estudios escogidos*. México: UNAM.
- Gutiérrez Allende, David (1879). *Discurso pronunciado por el Sr. Lic. D. David Gutiérrez Allende, en la apertura del décimo año escolar de la escuela de jurisprudencia de la Sociedad Católica de esta ciudad*, Jalisco.
- Hidalgo, José Manuel (1962 [1867]). *Proyectos de monarquía en México*. México: Jus. *La Voz de México*, 1895. június 5.
- Martínez, Miguel. La ley de las leyes. *La Sociedad Católica*, 1869, I. kötet.
- Nación Heroica. *El Tiempo*, 1898. július 6.
- Nagy Marcel (2004). *Cambios y continuidades en el pensamiento conservador decimonónico*, (kézirat), Szeged.
- Nuestro pasado. *La Voz de México*, 1877. március 2.
- O’Gorman, Edmund (1986). *La supervivencia política novo-hispana*. México: Universidad Iberoamericana.

Roa Bárcena, José María (1862). *Catecismo elemental de la historia de México*, México: Instituto Nacional de Bellas Artes.

Semsey Viktória (2008). *Spanyolország és Latin-Amerika rövid története*. Budapest: L'Harmattan.

Valverde Téllez, Emeterio (1989 [1903]). *Bibliografía histórica mexicana*, I. kötet, Zamora: El Colegio de Michoacán.